

УДК 371.382 – 053.4

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ

РОМАН Н., РУСИН Н.М.
Мукачівський державний університет

У статті розкриваються педагогічні умови використання дидактичних ігор при закріпленні і розширенні знань про величину і форму предметів. Значна увага приділяється ролі сприйняття величини і форми предметів дітьми дошкільного віку. Водночас авторами подається класифікація дидактичних ігор.

Ключові слова: дидактична гра, чуттєве пізнання, величина, форма предметів.

Постановка проблеми. Дидактична гра — гра, спрямована на формування у дитини потреби в знаннях, активного інтересу до того, що може стати новим джерелом, удосконалення пізнавальних умінь і навичок.

Величезне значення гри в житті маленьких дітей, різноманітність ігор у тих самих дітей, їхня схожість у дітей різних країн і різних історичних періодів спонукали багатьох вчених шукати пояснення природи і походження цієї гідної подиву дитячої діяльності.

Так, найпоширенішими в ХІХ - на початку ХХ ст. були такі теорії гри як теорія К.Гросса, теорія Шиллера і Спонсора, К.Бюллера, З.Фрейда. Наведені ними пояснення гри начебто неоднакові, проте всі згадані автори твердять, що в основі гри - інстинкти, біологічні потреби дитини і її потяги та бажання.

Своєрідно пояснюють природу гри інші вчені, такі як А.І.Сікорський, П.Ф.Каптерев, П.Ф.Лесгафт, К.Д.Ушинський. Вони пояснювали гру як людську діяльність дитинства.

С.Ф.Русова, Є.І.Тихеева, Ф.Н.Блехер, В.О.Сухомлинський, А.С.Макаренко, П.В.Черков, Г.І.Жуковська, Д.Д.Ельконін, А.П.Усова і ряд інших психологів і педагогів проаналізували ігри і науково обґрунтували, що це своєрідна дитяча діяльність.

Проблема гри, як провідного виду діяльності дітей дошкільного віку знайшла своє відображення в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях : Т.К. Жикалкиної, А.А. Смаленцової, Н.А. Васільєвої, Й.А. Венгера, З.М. Михайлової, Л.В. Артемової, О.П. Янівської, О.С.Газмана, Н.С.Харитонової, М.В. Богданович, Л. Бородатої, Л.Г. Мацюк, В.Д. Прушинської і ряд інших авторів. Ці автори вважають гру провідною діяльністю дітей дошкільного віку, розкривають особливості дитячих ігор, класифікують їх, подають методичні рекомендації щодо використання гри як засобу всебічного розвитку особистості.

На основі психолого-педагогічних досліджень ми можемо стверджувати, що гра - основний вид діяльності дитини-дошкільника, в якій вона найбільше задовільняє свої потреби. Отже, головне місце в житті дитини займає гра.

Метою статті є з'ясування значення дидактичних ігор як засобу формування уявлень про форму і величину предметів, педагогічні умови використання дидактичної гри в навчально-виховному процесі з дітьми дошкільного віку.

Вказуючи на дидактичну гру, як на засіб формування уявлень про форму і величину предметів ми, насамперед, будемо брати до уваги особливості сприймання дітьми дошкільного віку величини і форми предметів, що досліджувались багатьма вченими: В.К. Котирло, Г.Л. Березіною, Д.А.Венгером, Т.К. Тарантуєвою та іншими .

Отже, на основі аналізу досліджень вчених ми можемо стверджувати, що формування елементарних уявлень про величину і форму безпосередньо пов'язано з

чуттєвим пізнанням цих категорій, зокрема відчуттю і сприйманню. Нагромадження чуттєвого досвіду відбувається в результаті встановлення зв'язків між кількома аналізаторами: зорово-руховими, дотиково-руховими і іншими. В дидактичних іграх, діючи з різноманітними предметами, дитина має змогу нагромаджувати чуттєвий досвід тому що дидактичні ігри забезпечують зв'язок різних аналізаторів: зорового, дотикового, рухового і ін. Так, наприклад, дидактичні ігри "Чарівний мішечок", "Що за ширмою" і інші вимагають від дитини обстеження форми предмета за контуром, що забезпечує зв'язок дотикового і рухового аналізатора; ігри "Спортсмени шикуються", "Поламани сходи" і інші забезпечують нагромадження чуттєвого досвіду про параметри величини: довжину, висоту, оскільки в них діти виконують таку практичну дію як прикладання предметів один до одного при викладанні їх у ряд від найвищого до найнижчого ("Спортсмени шикуються"), від найдовшого до найкоротшого ("Поломани сходи").

В дидактичних іграх, що спрямовані на формування уявлень про величину предметів дії прикладання, накладання, що забезпечують безпосереднє порівняння величини предметів, а пізніше - опосередковане порівняння величин, сприяють розвитку окоміру - важливої сенсорної здібності без якої процес формування уяви про величину предметів у дітей дошкільного віку неможливі.

Але, як нам відомо, нагромадження чуттєвого досвіду недостатньо для того, щоб у дітей дошкільного віку сформувалися уявлення про форму і величину предметів. Адже, пізнання дитиною форми і величини предметів здійснюється з однієї сторони, на сенсорній основі, а з другої - опосередковується мисленням і мовою. Адекватне сприймання форми і величини предметів залежить від практичного досвіду оперування з предметами, розвитку окоміру, включення в процес сприймання слова (мислительних процесів: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення).

Оскільки, процес формування уявлень про форму і величину предметів нерозривно пов'язано з участю слова, то вихователі дошкільних закладів, організовуючи з дітьми ігри повинні сприяти тому, щоб правильно вживалася термінологія, яка є необхідною при формуванні уявлень про форму і величину предметів. Не можна при звертанні уваги дітей на народні прикмети користуватися словами "однаковий", "такий самий", які багатозначні (наприклад, однакові по кольору, формі, величині), тому їх потрібно доповнювати словом, що визначає ознаку по якій співставляються предмети (найди такої ж величини: довжини, ширини, висоти і т.д.). Коли в відношенні предметів ми хочемо підкреслити яку-небудь суттєву ознаку, то говоримо: купи високу ялинку, ляльці потрібен низький стільчик і т.д.

В кожній дидактичній грі результати практичних дій (накладання, прикладання, обстеження форми за контуром і ін.) узагальнюються словом, відображаються в мові за допомогою слів: довший, коротший, ширший, вужчий, товщий, тощо. Групування фігур за особливостями їхньої будови передбачає вживання такої термінології як: площинні фігури, об'ємні фігури, кутові фігури, круглі фігури і т.д.

Коли мова йде про навчання дошкільників, то звісно не мається на увазі пряме навчання логічним операціям і відношенням, а підготовка дітей до засвоєння такого змісту слів і словосполучень, що визначають ці операції і відношення за допомогою практичних дій, що приводять до них.

Отже, як ми бачимо дидактичні ігри сприяють розвитку логічного мислення, адже на основі практичних дій, що здійснюють діти в цих іграх, у них формуються уявлення про такі операції, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення тощо.

Такі дидактичні ігри як "Мовчанка", "Знайди за описом", "Опиши фігуру" допомагають дітям засвоїти принцип позначення геометричних фігур словом в залежності від їх будови (кількість сторін, кутів і т.д.). Велике значення для розвитку

"геометричного мислення" мають дидактичні ігри, в яких основними є дії на перетворення фігур (з двох трикутників скласти квадрат або з п'яти паличок скласти два трикутники). Серед таких дидактичних ігор можна назвати такі як: "Майстерня форм", "Хто швидше", "Умілі винахідники", "Утвори нові фігури" і інші. Всі ці різновидності дидактичних ігор розвивають просторові уявлення і основи "геометричного мислення", формують у дітей вміння спостерігати, аналізувати, узагальнювати, виділяти головне, суттєве.

Ряд словесних дидактичних ігор, що визначається як засіб формування елементарних математичних уявлень про форму і величину предметів, вимагають від дітей вміння опосередковувати мислительні дії від практичних дій, а це в свою чергу, означає перехід від наочно-дійового мислення до відносно вищої форми мислення - наочно-образного, що передбачає оперування образами геометричних фігур, величин, предметів, а не конкретними предметами.

Дидактичні завдання до цих ігор впливають із програмових завдань розділу формування елементарних математичних уявлень, зокрема тем "Форма" і "Величина". Ряд педагогів і психологів (Удальцова Є.І., Сай К.М., Васільєва Т.В., Сорокіна Г.І. і інші) вважають дидактичну гру лише засобом закріплення знань, одержаних на заняттях, в повсякденному житті. Інші (Столяр А.А., Смоленцова А.А., Михайлова З.А. і інші) справедливо виступають проти такого вузького розуміння значення гри, вважають її однією із форм навчання, важливим засобом навчальної роботи. Такий погляд на дидактичну гру визначається такими завданнями навчання: дати дітям визначений об'єм знань, навчити їх володіти знаннями, озброїти навиками розумової роботи, розвивати активність, самостійне мислення. Дидактична гра дає для цього великі можливості.

Т.К.Жикалка, визначаючи дидактичну гру як засіб виховання розумової активності у дітей вказує на те, що навчання відбувається тільки при активній діяльності дітей. Чим різноманітніше забезпечується інтенсивність діяльності дітей з предметом засвоєння, тим якість засвоєння знаходиться на вищому рівні, що залежить від характеру організованої діяльності - репродуктивної чи творчої. Вона вказує на те, що дидактична гра дає широкі можливості для забезпечення різного роду пізнавальної діяльності: виконавчої - діти виконують дії за зразком (викладання з геометричних фігур узору за зразком), відтворюючої - діти виконують дії без зразка, контролюючої - (гра "Контролери" і інші), перетворюючої (ігри-головоломки), пошукової ("Відгадай", "Майстерня форм" і інші).

Т.К. Жикалка вказує, що характер діяльності дітей в грі залежить від місця знаходження гри на занятті, мети.

В ряді психолого-педагогічних досліджень не залишається поза увагою розвиваюча функція дидактичних ігор.. Адже, практичні дії (накладання, прикладання, обстеження фігур за контуром, вимірювання величин предметів), що здійснюється дітьми в процесі цих ігор, сприяють розвитку сенсорної сфери у дитини (відчуття, сприймання, розвиток окоміру).

Сенсорний розвиток дитини в дидактичній грі проходить у нерозривному зв'язку з розвитком у неї логічного мислення і уміння висловлювати свої думки в мові. Щоб вирішити ігрове завдання потрібно порівнювати ознаки предметів (форму і величину), встановлювати подібність і відмінність, узагальнювати, робити висновок. Таким чином, розвивається здібність до суджень, висновків, вміння застосовувати свої знання в різних умовах. В роботі з дітьми широко використовуються дидактичні ігри з метою розвитку у них вміння послідовно здійснювати розумові дії: аналізувати, порівнювати, узагальнювати за певною ознакою, цілеспрямовано думати.

Такі ігри як "Чого не стало", "Добудуй сходинки", "Що зайве", "Мовчанка" і інші сприяють розвитку довільності психічних процесів. Ці ігри вимагають від дітей запам'ятати розташування предметів, бути уважними щоб помітити зміни, а отже, сприяють розвитку уваги.

Не можна залишити поза увагою й те, що в дидактичних іграх відбувається мовний розвиток дитини. В процесі гри дитина спілкується з однолітками, вихователем, висловлює свою думку, зміст практичних дій дитини відображається в її мові, активізується словник дитини, збагачується певною математичною термінологією.

Велике значення для розвитку мовлення дитини мають словесні дидактичні ігри: "Впізнай за описом", "Відгадай, про яку фігуру загадка", "Опиши фігуру". Вони вимагають від дітей вміння уважно слухати і швидко давати відповідь на поставлене запитання, точно і чітко формулювати думку. В іграх "Танграм", "Піфагор", "Колумбове яйце", різного роду головоломках і ін. відбувається розвиток творчих здібностей дитини, тобто розвиток уявлення і гнучкого, нестандартного мислення. В цих іграх діти вчаться виділяти різні ознаки предметів, будувати образ, не тільки вільно фантазувати, а й спрямовувати свою творчість на вирішення різних завдань, проявляючи при цьому кмітливість (самостійно вирішувати завдання, не спираючись на готові прийоми, способи розв'язання).

В ряді дидактичних ігор відбувається формування у дітей дошкільного віку навичок і вмінь контролю і самоконтролю. Так, у дидактичних іграх: "Знайди собі пару", "Пасажири займають свої місця", "Найди ключ до свого будинку" і інші, правила гри вимагають від дітей контролювати свої дії, тому що, неправильне їх виконання приведе до виходу із гри.

Велику роль відіграють дидактичні ігри у формуванні в дітей навичок і вмінь самостійної роботи, до них відносяться ігри, що забезпечують індивідуальне виконання завдань кожним із вихованців. Це можуть бути дидактичні ігри типу "Геометричне лото", "Кольорове доміно", ігри з розрізними картинками, ігри на створення із геометричних фігур сюжетних і предметних зображень і інші.

Несправедливо було б не вказати й на таку функцію дидактичних ігор як активізація пізнавальної діяльності дітей і формування стійкого інтересу до розв'язання навчального завдання.

Так Л.І. Земцова і Є.Ю. Сумкова, заклавши в основу своєї класифікації дидактичних ігор цю функцію, визначають сюжетно-дидактичні ігри як "Магазин", "Клоун", "Купимо ляльці шкільну форму", "Допоможемо Незнайці", як такі, в яких "ненав'язливість використовуваної наочності і ігрова форма завдання сприяють активізації мислення, а потім переходять на задній план, коли сюжет перестає будити активність дітей. Такі ігри повинні бути побудовані таким чином, щоб недовершеність сюжетів забезпечувала легкий перехід від зацікавленості до виконання суто навчальних завдань".

Л.В. Артемова вказує на те, що "в дидактичній грі мета конкретизується в доступній для дитини формі - ігровому завданні, яке звичайно, цікавить дітей, але разом з тим породжує запитання: як це зробити? Про способи виконання ігрового завдання говориться в правилах гри, цікавих і зрозумілих дітям". /1/

На нашу думку на основі аналізу переглянутих дидактичних ігор, потрібно вказати на те, що функція активізації розумової діяльності дітей і формування стійкого інтересу до розв'язання навчального завдання забезпечується прийомами слухової, зорової, рухової наочності, зацікавлюючими і доступними запитаннями, загадками-жартами, моментами несподіванки, елементами змагання. Це досягається і тим, що більшість дидактичних ігор включають в себе запитання, завдання, заклик, наприклад: "Хто швидше?", "Відповідай зразу!", "Отримай задачу" і т.д.

Гра часто ставить дитину в умови пошуку, пробуджує інтерес до перемоги, звідси вони прагнуть бути щасливими, зібраними, кмітливими, винахідливими, чітко виконувати завдання, дотримуючись правил гри. Отже, дидактичні ігри розвивають у дошкільників інтерес до вирішення розумових завдань: успішний результат розумового зусилля, подолання труднощів приносять їм задоволення. Зацікавлення грою підвищує здібність до довольної уваги, загострює спостережливість, допомагає швидкому і міцному запам'ятовуванню.

Виховне значення дидактичних ігор зумовлюється тим, що в дидактичних іграх, особливо колективних, формуються моральні якості особистості. Діти вчать допомагати товаришам, рахуватися з інтересами інших, стримувати свої бажання. У дітей розвивається почуття відповідальності, виховується характер, дисципліна.

В науковій літературі існують різні підходи щодо класифікації дидактичних ігор математичного змісту. Різноманітність цих класифікацій зумовлено, насамперед, критеріями, які беруть до уваги автори при класифікації дидактичних ігор. Серед критеріїв класифікації дидактичних ігор з математичним змістом помітне місце займають такі як: структура дидактичних ігор, функціональне призначення, характер використовуваного матеріалу у грі і інше.

Так, Н.Н. Кудикіна, З.А. Михайлова /6/, групують дидактичні ігри математичного змісту, беручи за основу поділу такі критерії як характер використовуваного матеріалу.

Зокрема, Н.Н. Кудикіна дає таку класифікацію дидактичних ігор:

- 1) ігри з умовною ситуацією;
- 2) ігри, побудовані на основі віршиків;
- 3) ігри інтелектуального характеру (адаптовані до вікових можливостей шестирічних дітей: анаграми, шаради, кросворди, ребуси, загадки).

Михайлова З.А. виділяє:

- 1) ігри з наочним матеріалом;
- 2) словесні.

Ряд авторів, зокрема: Т.К. Жикалкакіна, З.А. Михайлова класифікують дидактичні ігри, беручи до уваги їхню структуру. З.А. Михайлова, на основі цього критерію поділяє дидактичні ігри математичного змісту на:

- 1) дидактичні ігри
- 2) ігри-вправи.

Т.К. Жикалкакіна робить такий поділ дидактичних ігор:

- 1) сюжетно-рольовий;
- 2) ігри-вправи.

Знайшла своє відображення в науковій літературі і класифікація дидактичних ігор математичного змісту за таким критерієм як функціональне призначення дидактичних ігор.

Таку класифікацію дидактичних ігор пропонують: А.І. Земцова, Є.Ю. Сумкова, О.М. Дяченко.

Т.К. Жикалкакіна пропонує класифікації дидактичних ігор математичного змісту, виходячи із такої функції як забезпечення різнобічної пізнавальної діяльності дітей. За характером пізнавальної діяльності вона їх поділила на наступні групи:

- 1) ігри, що вимагають у дітей виконавчої діяльності (під час гри діти виконують дії за зразком);
- 2) ігри, в яких діти виконують відтворюючу діяльність;

3) ігри, в яких запрограмована контролююча діяльність дітей, інакше, гра "Контролери" і т.д.).

4) ігри, в яких діти здійснюють перетворюючу діяльність (наприклад, ігри-головоломки).

5) ігри, що включають елементи пошукової діяльності (наприклад, гра "Відгадай").

А.І. Земцова, Е.І. Сумкова визначають групи ігор за функціями, які вони виконують:

1) ігри, що формують цінний інтерес до розв'язання навчального завдання ісприяють активізації мислительної діяльності, зокрема, до них віднесено такі сюжетно-дидактичні ігри: "Магазин", "Клоун" і інші.

2) ігри, що сприяють розвитку довільності психічних процесів (наприклад "Продовжи рахунок", "Назви сусідів", "Не скажу", "Чого не стало" і інші).

3) ігри, що сприяють формуванню навичок і вмінь самостійної роботи;

4) ігри, що забезпечують формування навичок контролю і самоконтролю ("Вихователь і діти", "Контролери" і інші).

О.М. Дяченко, Е.П. Агаєва визначають групи дидактичних ігор за їх функціональним призначенням:

1) ігри, спрямовані на розвиток сприймання;

2) ігри, спрямовані на розвиток уваги;

3) ігри, спрямовані на розвиток пам'яті;

4) ігри, спрямовані на розвиток мислення дитини;

5) ігри, спрямовані на розвиток творчих здібностей дитини, (тобто розвиток гнучкого уявлення і нестандартного мислення дитини).

Розглянуті нами класифікації дидактичних ігор далеко не висвітлюють різноманітність підходів щодо класифікації дидактичних ігор з математичним змістом.

Отже, проблема класифікації дидактичних ігор займає чільне місце в науковій літературі. Звідси, ми можемо пересвідчитись, що групування дидактичних ігор для правильного їх використання педагогами має велике значення.

Висновки. Отже, опираючись на дослідження вчених, ми можемо зробити висновок, що дидактичні ігри як засіб формування уяви про форму і величину дають можливість не тільки закріплювати, уточнювати, розширювати знання про вихідні параметри форм і величин предметів, а й створюють умови для того, щоб використовувати ці знання в різних ситуаціях, самостійно оперувати ними при розв'язанні дидактичного завдання в грі.

Дидактичні ігри дають змогу педагогові здійснювати навчання, вправління, розвиток розумових здібностей дитини, формування цінних рис особистості і взаємин у доступній і привабливій для них формі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемова Л. В. Колір, форма, величина, число./Артемова Л.В. – К.: Томіріс, 1997, 125с.
2. Артемова Л., Янківська О. Дидактичні ігри і вправи у дитячому садку. //Л.Артемова, О.Янківська– К., «Вища школа», 1977. – 127с.
3. Баглаєва Н. І. Сучасні підходи до логіко-математичного розвитку дошкільнят/ Н. І Баглаєва // Дошк. вих. – 1999. – № 7. –С. 3–4.
4. Гальперин П. Я. Формирование начальных математических понятий / П. Я. Гальперин, Л. С. Георгиева // Теория и методика развития математических представлений у дошкольников : хрестоматия в 6 частях. – М. : СПб, 1994.–Ч. 3.–312 с.
5. В.В. Давидов. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов–М.: Педагогика, 1986.–145 с.
6. Михайлова З.А. Теория и методика развития математических представлений у дошкольников : [Хрестоматия. 1 и 2 части] / З.А. Михайлова, Р. Л. Непомнящая. –Санкт-Петербург :Изд-во:ФирмаИкар, 1996.–138 с.

7. Плетеницька Л. С. Логіко-математичний розвиток дошкільників (за програмою «Дитина в дошкільні роки») / Л. С. Плетеницька, К. Л. Крутій – 2-е вид., стереот. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2006. – 156 с.

8. Щербакова К. Й. Методика формування елементарних математичних уявлень у дошкільників [Текст] : навчальний посібник / Катерина Йосипівна Щербакова; Мін. освіти України; ред. Є. В. Бондарчук. – К. : Вища школа, 1996. – 240 с

АННОТАЦИЯ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ С ДОШКОЛЬНИКАМИ

В статье раскрываются педагогические условия использования дидактических игр при закреплении и расширении знаний о величине и форме предметов. Значительное внимание уделяется роли восприятия величины и формы предметов детьми дошкольного возраста. В то же время авторами подается классификация дидактических игр.

Ключевые слова: дидактическая игра, чувственное познание, величина, форма предметов.

THE SUMMARY

PEDAGOGICAL CONDITIONS USE DIDACTIC GAMES IN THE EDUCATIONAL PROCESS WITH PRESCHOOLERS

In the article pedagogical conditions of use of didactic games at strengthening and expanding knowledge about the size and shape of objects. Much attention is paid to the role of perception of size and shape of objects preschool children. However, the authors served classification of didactic games.

Key words: didactic game perceptual knowledge, size, shape objects.